

ОНОМАТОЛОШКИ ПРИЛОЗИ
XXII

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS
CLASSE DE LANGUE ET DE LITTERATURE
COMMISSION POUR L'ONOMASTIQUE

CONTRIBUTIONS
ONOMATOLOGIQUES

XXII

Présenté à la XIème séance de la Classe de langue et de littérature, le 18 décembre 2012, à la base des rapports d'Aleksandar Loma, membre de l'Académie serbe des sciences et des arts, de Slobodan Remetić, membre de l'Académie des sciences et des arts de la République Srpska, et de Jovanka Radić, chercheuse principale à l'Institut de langue serbe

Comité de rédaction

Ljiljana Crepajac, professeur de l'Université, Aleksandar Loma, membre de l'Académie serbe des sciences et des arts, Mato Pižurica, professeur de l'Université, Jovanka Radić, chercheuse principale à l'Institut de langue serbe de l'Académie (secrétaire de la rédaction), et Slobodan Remetić, membre de l'Académie des sciences et des arts de la République Srpska

Sous la direction de
ALEKSANDAR LOMA

BELGRADE
2015

ISSN 0351–9171

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ
ОДБОР ЗА ОНОМАСТИКУ

ОНОМАТОЛОШКИ
ПРИЛОЗИ
XXII

Примљено на XI скупу Одељења језика и књижевности, од 18. децембра 2012. године, на основу реферата Александра Ломе, редовног члана САНУ, Слободана Реметића, редовног члана АНУРС, и др Јованке Радић, научног саветника у Институту за српски језик САНУ

Уређивачки одбор
Александар Лома, редовни члан САНУ, проф. др Мато Пижурица, др Јованка Радић, научни саветник у Институту за српски језик САНУ (секретар Уређивачког одбора), Слободан Реметић, редовни члан АНУРС, и проф. др Љиљана Црпајац

Главни уредник
АЛЕКСАНДАР ЛОМА

БЕОГРАД
2015

Издаје:
Српска академија наука и уметности
Лектор: Мирјана Петровић-Савић
Технички уредник: Мирјана Петровић-Савић
Коректор: Мирјана Петровић-Савић
Тираж: 400 примерака
Компјутерска обрада: Давор Палчић
Штампа: Службени гласник, Београд

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

801.3

ОНОМАТОЛОШКИ прилози = Contributions onomatologiques / главни уредник Александар Лома. – Књ. 1 (1979–). – Београд : Српска академија наука и уметности, 1979– (Београд : Službeni glasnik). – 24 cm

Годишње

ISSN 0351–9171 = Ономатолошки прилози

COMISS.SR-ID 36130

САДРЖАЈ

Расправе и чланци

АЛЕКСАНДАР ЛОМА: Златни бор и рујно вино	1
ALEKSANDAR LOMA: Golden pine and red wine	16
ЈОВАНКА РАДИЋ: Суфикси <i>-ина</i> и <i>-ица</i> као опозити у географској терминологији и топонимији (У светлу категорије квантитета)	17
JOVANKA RADIĆ: The Suffixes <i>-ina</i> and <i>-ica</i> as Opposites in Geographical Terminology and Toponymy (Categorial Approach)	63
ОРСАТ ЛИГОРИО: О поријеклу несонима <i>Колочей</i>	65
ORSAT LIGORIO: Sull'origine del nesonimo <i>Koločep</i>	68
Л. Ю. МАРКЕВИЧ: Складені антропонім в сербський мові	69
Л. J. MARKEVICH: Compound anthroponyms in Serbian language	96

Монографске студије и грађа

ЗВЕЗДАНА ПАВЛОВИЋ: Ороними Србије II (К–П)	99
ZVEZDANA PAVLOVIĆ: Les oronymes de Serbie II	430
ЈАКША ДИНИЋ: Ономастика „Косовљанских села“ у околини Зајечара	431
JAKŠA DINIĆ: Onomasticon of the “Kosovan” villages near Zaječar	597
РАДИСЛАВ ПУМПАЛОВИЋ: Ономастика Бањске и Звечана	599
РАДИСЛАВ ПУМПАЛОВИЧ: Ономастика Бањской и Звечана	736

Осврти и прикази

А. ЛОМА, На именованим врелима V	741
А. ЛОМА, <i>Топонимија Бањске хрисување — Ка осмишљењу сјаросрјског топонимасличког речника и бољем познавању ојшћесловенских именованих образаца</i> , Библиотека Ономатолошких прилога, књ. 2, Београд 2013 (ЈОВАНКА РАДИЋ)	755

In memoriam

<i>Милејта Букумирић</i>	761
------------------------------------	-----

Индекс аутора	763
-------------------------	-----

ЈОВАНКА РАДИЋ

Александар Лома, *ТОПОНИМИЈА БАЊСКЕ ХРИСОВУЉЕ* — *Ка осмишљењу старосрпског топонимског речника и бољем познавању описних именословних образаца*, Библиотека Ономатолошких прилога, књ. 2, САНУ, Београд 2013, 388 стр.

Топонимија Бањске хрисовуље академика Александра Ломе објављена је као друга књига едиције Библиотека Ономатолошких прилога Одељења језика и књижевности САНУ, покренуте 2010. године.

Тематски оквир и структурни обриси књиге прецизно су назначени њеним насловом и поднасловом: (1) наслов и први део поднаслово стоје у односу истраживачки корпус (Бањска хрисовуља, БХ) — предмет и један од првостепених циљева и резултата истраживања (речник старосрпских топонима, *Речник топонима забележених у БХ*), док (2) други део поднаслово назначав крајњи циљ истраживања — допринос упознавању општесловенских именословних образаца. Основни садржај књиге је распоређен у шест поглавља: I *Предмеј и циљеви истраживања*, II *Речник топонима забележених у Бањској хрисовуљи*, III *Творбени типови топонима заснованих у Бањској хрисовуљи*, IV *Развоји и времене топонима од њиховог бележења до данас*, V *Вантопонимски доприноси*, VI *Значај Бањске хрисовуље за културну и етничку историју*. Наведени низ наслова открива једну од нарочитих (методолошких) вредности ове књиге — целину у којој се сваки наредни део темељи на претходном, али и изванредно грађену структуру у којој сви делови имају сасвим одређену улогу у целини.

У поглављу **ПРЕДМЕТ И ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА** (11–19) најпре се даје језгровито објашњење финалног циља истраживања (*Описних именословних образаца*, 11–13), и то кроз анализу појмова *именословље* (м. *ономастика*), *именословни образци* и *описних именословних образаца*. У контексту образложења појма *именословље*, аутор образлаже и друге кључне ономастичке термине: нпр. дефинише разлику између оног што је *назив* или *ајлајтив* и *име* или „*оним*“, скрећући успут пажњу и на „псеудограцизам *оним*“ (термин произвољно изве-

ден из другог дела грчких сложеница), који се у ономастици непримерено користи „уместо — довољно јасне и дистинктивне — речи *име*“ (11). Појашњава се да утврђивање општесловенског карактера именованих образаца, који се дефинишу као „топонимске и антропонимске структуре које се виšekратно реализују на једној језичкој територији у истом или варирајућем лику“ (12), подразумева примену компаративно-историјског метода. Запажа се да у свему томе посебан значај имају најранији домаћи записи, који дају верне информације о творбеним ликовима пресудним „за реконструкцију прајезичких образаца“ (13).

Следи прецизно одређење замишљеног *стйаросрйског тйойономастйичког речника* – што је циљ који подразумева речничку обраду свих топонима посведочених у старосрпским и српскословенским споменицима (13–15), укључујући и Бањску хрисовуљу. Потом долази целина у којој се дескриптивно и поредбено представља, а као извор топономастичке грађе и вреднује *Бањска* (/ *Свейостйефанска*) *хрисовуља* (БХ), тј. даровна повеља краља Милутина манастиру Светог Стефана у Бањској, настала у другој деценији XIV века:

„Осим квалитета и квантитета топономастичке грађе коју пружа, БХ се препоручује као полазиште за један будући продубљен и свеобухватан опис старосрпске топонимије и из географских разлога. Од три велике хрисовуље, она отвара најшири увид у топографију језгрених српских земаља преднемањихког доба“ (17) и „у поређењу са свим осталим старосрпским изворима пружа најбољи узорак старосрпске топонимије, и по ширини захвата и по квалитету записа“ (16).

За разумевање научног и културног значаја књиге *Тйойонимйја Бањске хрисовуље* важно је подсетити да језичка грађа из БХ није ушла у досадашње историјске речнике српског (/ „српског или хрватског“) језика (Даничићев и загребачки), из простог разлога што се у време израде или заснивања тих речника за њу није ни знало. Од времена када је ова „златопечатна повеља“ постала доступна научној јавности,¹ исцрпно су обрађени у њој садржани антропоними,² док је топонимија истраживана парцијално, у оквирима студија различитог тематског усмерења. Након осврта на те претходне радове, аутор истиче да тим „хвале достојним радовима ипак није ни приближно исцрпено оно што

¹ Судбина ове повеље науци је била непозната све до 1889. године, када је пронађена у Цариграду, у султановој ризници Старог Сараја. Повеља је већ наредне године била припремљена за штампу (истовремено у Београду и Бечу) и појавила се у два различита издања. Фототипије тих издања, уз фототипију изворног рукописа, друга пратећа документа и студије, објављене су 2011. године (Београд) у оквиру луксузне двотомне публикације под оквирним насловом *Повеља краља Милутина манастиру Бањска – Свейостйефанска хрисовуља* (књ. I: *Фойоийијја изворног рукописа*, 1–209; књ. II: *Фойоийијје издања и ирайеће стйудије*, 1–255; прир. Ђорђе Трифуновић). Међу пратећим студијама налази се и студија Александра Ломе, под насловом *Тйойономастйичка сведочанстйва Бањске хрисовуље* (179–194), што је, у ствари, клица из које је развијена књига *Тйойонимйја Бањске хрисовуље* (в. стр. 9).

² Милица Грковић. *Речник имена Бањског, Дечанског и иризренског властйелинстйва у XIV веку*, Београд 1986.

зовемо топономастичким сведочанством БХ“, а што је могуће урадити само у „темељном разматрању свега што БХ пружа као топономастички податак, непосредан или посредан“ (15–16).

Као по реду друго поглавље следи најобимнији део књиге, по много чему књига за себе — **Речник топонима** забележених у Бањској хрисовуљи (19–238). Самом *Речнику* претходе разноврсна појашњења организована у оквиру четири подналова: *О ѿсѣиуѣку ексѣрѣиѣје, Сѣрукѣура одреднице, Правила ѿранскрѣиѣје* и *Азбучни редослед* (19–22). Посебно је важно напоменути да је у делу *Сѣрукѣура одреднице* представљен сликовно речит систем симбола, без чијег би познавања било отежано сналажење у тексту речничких одредница.

Речник броји 651 одредницу — све издвојене на основу топономастичких сведочанстава БХ. Наслови одредница дају се у транскрипцији — крупним словима, уз пратећи податак о граматичким карактеристикама имена исписан ситнијим слогом (граматички род + број код множинских форми). Иза тога следе симболима најављени делови одредница: (1) филолошки коментар („формална запажања и појашњења у вези с начином писања, гласовним ликом, особеностима деклинације“ и сл.); (2) данашњи лик имена, тј. „идентификација имена у другим изворима и на терену“, или пак симбол за неидентификован (/ ишче-зао) топоним – по могућству с убикацијом и границама, уз идентификацију у другим изворима; (3) етимолошки суд — који као исход, поред осталог, има и идентификацију именословног обрасца (творбени тип), тј. упут на одговарајуће место (параграф) у поглављу посвећеном творби; и (4) етимолошки коментар — с информацијама о распрострањености имена и словенским паралелама, ванномастичким паралелама, ранијим тумачењима, уз многе друге податке / појашњења важна за разумевање етимолошког суда или именословног обрасца.

Примера ради, у одредници *СТУДЕНИЦА* (← „прсл. *studень*, f. *-a* + *-ica*, & 3.2.4.“) се, након филолошког коментара и убикације, најпре наводе ближе паралеле (српске и јужнословенске потврде) а потом оне даље, типа „чеш. *Studenice*“ и „рус. *Сѣуденица* у сливу Дњепра“, уз упут на „даље словенске паралеле“ посведочене у литератури. Топоним се тумачи као изворни хидроним настао универбизацијом атрибутивне синтагме (АС) типа „**Studena(ja) rěka / voda*“, како се тумачи и већина осталих у БХ посведочених топонима исте структуре (уп. *ТОПЛИЦА, РЫБНИЦА, *ЛЪШНИЦА, ЛИПОВИЦА, КАМЕНИЦА, ЈЕЛШАНИЦА* итд.). Независно од тога како такве формације тумачимо — као речи настале универбизацијом АС, или пак као речи настале непосредним везивањем детерминативне јединице (основа речи као знак идеје типа ‘студено’, ‘топло’, ‘рибно’, ‘липово / липовито’, ‘камено’ и сл.) и суфикса (**-ica* као јединица која непосредно категорише оно ‘што се линеарно протеже од тачке А до тачке Б – мања река / поток / улица или сл.’, в. у овој књизи ОП, стр. 16–63), — подаци о бројним ближим и даљим паралелама поуздано сведоче да је реч о прасловенском именословном обрасцу.

Ако би се пратио пут остварења задатих циљева, показало би се да је Речником као централним делом монографије (1) представљен модел старосрпског топономастичког речника (остварен првостепени циљ монографије), на основу

чега је у наредном кораку (2) идентификована главнина старосрпских именословних образаца, где су и они препознати као општесловенски, што су кораци ка остварењу финалног циља монографије (откривање „општесловенских именословних образаца“). Из Речника су, најзад, проистекли и увиди који се тичу (3) општијих лингвистичких (вантопономастичких) и (4) ванлингвистичких доприноса овог истраживачког подухвата.

Треће поглавље носи наслов **ТВОРБЕНИ ТИПОВИ ТОПОНИМА ЗАСТУПЉЕНИХ У БАЊСКОЈ ХРИСОВУЉИ (239–266)**. То је, у ствари, поглавље посвећено структурно-семантичкој анализи топонима потврђених у Бањској хрисовуљи, с посебним усмерењем на творбу речи.

Како је свако појединачно име са семантичке (и етимолошке) стране обрађено у Речнику (у оквиру речничких одредница), овде су семантичкој класификацији подвргнуте само оне тополексема које у језику (неретко и у тексту Бањске хрисовуље) живе и изван топономастичке употребе — као апелативна лексика (*Топографски термини у Бањској хрисовуљи*, 239–243). Полазећи од тога да и „њихово образовање спада у апелативну, а не у топонимску творбу“ (239), аутор те топониме није класификовао по творбеној структури већ по значењу. У класификацији су издвојене две велике групе (*Називи за фисиогене топографске објекте* и *Називи за антропогене топографске објекте*), с унутрашњом поделом заснованом на разликама у природи и положају објеката као делова простора (*Хидрографија; Релеф, орографија; Врсте земљишта* итд.), односно, на начинима на које човек користи, а тиме и обележава земљишни простор (*Земљишни посед, територијална организација; Земљорадња, сточарство, шумарство; Комуникације; Насеља* итд.). Посебну (трећу) скупину чини мали број (топо)лексема које су у топографску сферу именовања ушле као *Метеофоре и експресивне формације* (243).

Главни део овог поглавља, а у извесном смислу и централни део читаве књиге, носи наслов *Творба топонима у Бањској хрисовуљи*. У свим деловима књиге аутор на имплицитан или експлицитан начин указује на то да најпречи пут до разумевања многих нејасних топонима, као и мањих или већих топономастичких целина, води преко темељног разумевања творбених топономастичких образаца, указујући притом на „прворазредну важност старосрпске грађе за општесловенску типологију топономастичке творбе“ (15):

„Да бисмо се приближили правој мотивацији, тј. изворном значењу неког топонима, морамо га најпре сврстати у неку творбену категорију, одређену како формално — начином образовања, тако и функционално, пре свега с обзиром на основну дихотомију посесиви / дескриптиви, а онда по могућству и према потањим семантичким нијансама“ (17); „средишњу улогу у интерпретацији појединог имена имало би опредељење творбеног типа, које је пак могуће само на основу неке постојеће творбене типологије“ (14); Треба „начинити прелиминарни модел на основу довољно великог

старосрпског узорка, а затим га примењивати и дорађивати у мери у којој се фактографија буде употпуњавала“ (15).

По нашем скромном суду, поглавље *Творба ѿѿонима у Бањској хрисуѿуљи* представља творбене топонимске обрасце пресликане из језичке збиље посведочене у Бањској хрисуѿуљи. Стиче се утисак да је увид у те обрасце изнедрио сам начин класификације, који у важним појединостима одступа од досад примењиваних начина анализе творбе речи. Примера ради, у следу се групишу „атрибутивне синтагме“ (АС — синтагме с придевом као атрибутом) и асуфиксално поименичени (тј. топонимизовани) придеви („асуфиксална универбизација“, АУ), у оквиру којих се прати разлика посесив (нпр. *Милоѿин ѿѿок*, *Бољеѿино*) : дескриптив (*Пчелиња сѿѿна*, *Јеребиње*), с чим је повезано и стално вођење рачуна о семантици коренских јединица, тј. мотивних речи. Исти поступак (с истим следом јединица) се примењује и у анализи формација с именичким суфиксима („универбизација са суфиксацијом“), чиме се непосредно показују ланци које образују поједини суфикси у вези с основама одређеног значења. И у овом се поглављу на утврђеним местима дају подаци о пронађеним словенским паралелама, тј. потврдама датог обрасца у топонимији других словенских језика.

Као посебни модели топонимске „творбе“ издвајају се, наравно, и многи други типови топонима, различити како по мотивацији тако и по структури (нпр. топонимизована лична имена, родовски надимци, патронимици, секундарна деривација од других топонима итд., све до ретких примера предикатских синтагми), укључујући и учешће малобројних страних (супстратних или адстратних) и ретких нејасних имена.

На ове се анализе унеколико надовезује следеће (IV) поглавље, под насловом **Развоји и промене топонима** од њиховог бележења до данас (267–282). Ипак, увиди до којих се дошло праћењем развоја и промена топонима током њиховог седмовековног живота умногоме надилазе значај изнетих налаза за разумевање ускопопономастичких проблема – на српској или на општесловенској равни (в. гл. V). Наиме, кроз праћење развоја и промена у гласовној структури топонима Бањске хрисуѿуље открива се историја фонема и динамика гласовних промена у језику као целини, као и преливи између чланова појединих морфолошких категорија (род и број), као и тешко ухватљиве промене у области творбе речи у српском језику. О свему томе речито говоре и сами наслови с поднасловима: *Закономерни гласовни развоји*, с поднасловима *Развоји савремени са БХ* (Депалатализација *p*, Деллабијализација *ь*, Озвучење полугласа, Замена јата, Прелаз *чp > цp*), *Развоји ѿознији од БХ* (Прелаз *д > у*, Прелаз *л > о*, Елиминација *x*, Ново јотовање итд.) и *Сѿорадицини (несисѿемски) гласовни развоји и колебања*; потом *Морфолошке измене*; *Универбизација*; *Надоградња и разградња*; *Елиминација суфикса?*, *Преоблике и ѿреосмишљења*.

Два последња поглавља ове монографије тичу се вантопономастичких доприноса налаза до којих се дошло истраживањем топонимије БХ. У поглављу под насловом **Вантопономастички доприноси** сумирају се налази који излазе

из оквира топонимије, а тичу се историјске лингвистике, тј. србистике и слави- стике. Ту се, најпре, даје сумаран преглед налаза важних за познавање појединих аспеката историје српског језика (*Дојринос историјској фонологији српског језика*, 290–294 и *Дојринос њознавању старосрпске лексике*, 285–290), а потом и преглед налаза везаних за питања реконструкција у одређеним сегментима прас- ловенског језика, која су од интереса на ширем, компаративном словенском пла- ну (*Дојринос њознавању прасловенске лексике*, 283–285, и *Дојринос њознавању старосрпске и прасловенске анџропонимије*, 290).

У последњем се поглављу, како му и сам њаслов каже, разматра **ЗНАЧАЈ БАЊСКЕ ХРИСОВУЉЕ ЗА КУЛТУРНУ И ЕТНИЧКУ ИСТОРИЈУ**. Најпре се даје осврт на друштвене прилике у којима је грађена манастирска црква у Бањској (задуж- бина краља Милутина посвећена Св. Стефану) и услове у којима је заокружи- ван светостефански посед, а потом се у контексту увида произашлих из анали- зе топонимије Бањске хрисовуље дају одговори на поједина ванлингвистичка питања, првенствено она везана за српску културну и етничку историју.

Ово је поглавље истовремено и закључак монографије, писан стилем који се на многим местима неопажено прелива у поетску прозу:

„Остала је [...] Бањска хрисовуља, златопечатна повеља вреднија од зла- та, једна од највећих драгоцености нашег културног наслеђа, сачувана у турском царском архиву, откривена од стране аустроугарских чиновника, самим тим доспела до нас посредством двају царевина којима, у најмању руку, није било у интересу да разоткрију и шире истину о српској прошло- сти. То што, упркос свему, данас ипак располажемо овим сведочанством непроцењиве вредности, опомена је нама самима да увек и у односу према свему поштујемо историјску истину и правду“ (300).

Потребно је, најзад, указати на то да је књига опремљена свом устаљеном научном апаратуром, али да садржи и део којим своје монографије опремају нарочито акрибични аутори. Напоредо с целинама које чине устаљен део на- учних монографија (Скраћенице /301/, Извори и ЛИТЕРАТУРА /302–310/ и резиме на енглеском језику, 382–386), стоји целина која кориснику књиге омогућава лак и сигуран увид у тражени податак. Реч је о исцрпном индексу речи (INDICES, 311–381), раздељеном у два групе: *Индекс имена* (ћирилица, 311–338; латиница, 339–345; грчки, 346), и *Индекс речи* (из око 20 језика, укључујући и прасловен- ски, 347–381).

О сложености и вредности монографије *Тојонимија Бањске хрисовуље*, те и о труду који је у њену израду уложен, сведочи и сама чињеница да Индекс сад- ржи преко 3500 имена и око 3500 других речи. *Индекс речи* у ствари је индекс речи и суфикса, у оквиру кога стоји близу хиљаду реконструисаних прасловен- ских јединица. За познаваоце прасловенске лексике важна је информација да међу тим јединицама има и 20-ак прасл. реконструкција за потпуно нове речи, те и да су многе речи допуњене новим значењима.